

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, July.-Dec 2018, PP13-20

☆ ڈاکٹر منیر گجر

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 6

عظیم اسلوب دا شاعر وارث شاہ

Abstract

In literature, writing style plays a distinctive role as the core subject may be somehow identical with many others, but style is a unique property of every creator. Re-narrating an articulated and renowned tale is relatively a tough job. Love tale of Heer and Ranjha arose in Akbar's regime. Many a poets had described the chronicles of the tale before Waris Shah. He ventured the task and seized all the praise. He had a knack for communicating and he exhibited it in numerous ways. He describes an ordinary thing in an extra-ordinary manner. When it comes to the genuineness of narration, he doesn't spare his own hero and cares only for his grand style of narrating the events. For instance, being allusive is common in literature and we may discuss Waris shah's richness in this context. At times he uses one allusion in almost every line of the stanza. So the

meaningfulness of the account expands to such a great level that establishes him a poet of grand style.

This article is an effort to highlight his grand style through some illustrations from his poetry.

ادب وچ مواد نالوں اسلوب ڈھیر اہمیت رکھدا اے، کیوں جے اکو موضوع تے لکھدیاں کئی شاعراں کول مواد تاں سانجھا ہوندا اے پر وڈے تے عظیم اسلوب والا شاعر امر ہو جاند اے۔ ”قصہ“ ہیر وارث شاہ توں پہلاں کئی شاعر لکھ بیٹھے سن۔ قصے دے طور تے ایہدی نامنا تاں پہلے پنجابی قصہ کار دمودرتوں ای ہو گئی سی۔ پنجاب وچ ایہہ قصہ لوکاں دے من پر چاوے دا بہت وڈا کارن سی۔ وارث شاہ توں پہلاں ہندی، پنجابی تے فارسی وچ ایہہ قصہ کئی وار رچیا جا چکیا سی، قصہ ہیر دی اپنی مقبولیت تے اپنے شاعراں دے ہوندیاں ایہنوں لکھ کے تھر تھلی پادینا وارث شاہ دا ای کمال اے۔ وارث شاہ دے باقی گناں دے نال نال ایہہ وی حقیقت اے کہ اوہ عظیم اسلوب دا شاعر سی۔ عام جیہی گل نوں وی بہت نفیس فنی گھاٹ نال گھر کے لے آونا اوہدی نو یکلتا اے۔ ایس فنی نفاست تے کاریگری دا ذکر قصے دے شروع وچ وارث شاہ آپ کیتا اے:

فقرہ جوڑ کے خوب درست کیتا، نواں پھل گلاب دا توڑیاے

سبھا ونھ کے زیب بنا دتا، جیہا عطر گلاب نچوڑیا اے (1)

وارث شاہ دی ”ہیر“ پڑھیاں نتارا ہو جاند اے کہ اوس ہر مصرعے نوں بہت محنت نال لکھن مگروں، تراش خراش کر کے ادبی پدھرتے لیاندا، جیہڑی اک شاہکار رچنا کارن لوڑیندی سی۔ ایہی کارن اے کہ اوس توں کچھوں ہیر لکھن والے شاعراں وچوں کسے ہور نوں اوہدے ورگی نامنا نہیں مل سکی۔ وارث شاہ نے اپنی رچنا وچ معنیاں دے جہان وسا چھڈے۔ صوفی ایہدی تشریح تصوف دی اکھ نال کردا اے، عاشق ایہنوں عشق دی تکرری تولدا اے تے فلسفی نوں ایہدے وچ فلسفیانہ رنگ دکھالی دیندا اے۔ احمد ندیم قاسمی ہوراں ”ہیر وارث شاہ“ بارے آکھیا سی:

”یقیناً کسے کتاب دی مقبولیت اوہدے معیار دی بلندی دی ضمانت نہیں

ہوسکدی۔ ہر زبان وچ سینکڑے ایسے مصنف ہیں، جیہناں دیاں کتاباں

ہزاراں لکھاں دی تعداد وچ دک چکیاں نیں پر ادب دا کوئی سنجیدہ قاری
 اوہناں دا نام تک نہیں جاندا۔ تے جے جاندا اے تے محض پستی ذوق دے
 حوالے نال جاندا اے پر جد کسے کتاب دا فنی معیار وی متفقہ طور تے اعلیٰ
 درجے دا ہووے اوہدی مقبولیت وی ہمہ گیر ہووے تے معیار تے مقبولیت
 دے ایس تضاد نوں ختم کرن دا سہرا ایس کتاب دے مصنف دے سر بجھدا
 اے کہ اوہدا فکر اینا ہمہ گیر تے اوہدا اسلوب اینا موثر اے کہ جو سمجھدا اے اوہ
 بے ساختہ داد دیندا اے پر جو نہیں سمجھدا اوہ وی جھوم جھوم اٹھدا اے“ (2)

میٹھیو آرنلڈ آکھیا سی کہ وڈا ذہن چھوٹی گل وی کرے تاں اوہنوں وڈی بنا دیندا اے۔ وارث شاہ ایس گنوں
 بہت بھرواں شاعر اے۔ قصہ ہیر وچ بہت سارے موقعے اجیے آوندے نیں، جتھے اک دو مصرعیاں وچ گل کنجی جا
 سکدی اے، پر وارث شاہ دا قلم انج فن دے کرشمے دکھاوندا اے کہ پڑھنہارا اپنا دل کرا دے ایہہ چھوٹی جیہی گل ہور
 لمی ہووے۔ ونگی پاروں اوہ موقع ویکھو جدوں ہیر کالے باغ وچ رانجھے نوں مل کے گھر آوندی اے۔ اگوں کھیڑیاں نال
 دے سوال جواب راہیں وارث شاہ جو سماں نبھیا اے۔ اوہ اوہدے وڈا تے گنی شاعر ہون دی گواہی دیندا اے۔
 جنے سوانی دا ملاپ کوئی نویں گل نہیں سی۔ ایہہ انسانی فطرت اے۔ ہمیشہ توں ہوندا آیا اے تے ہمیشہ ہوندا رہوے گا۔
 ایہہ ادب دا وڈا موضوع وی اے۔ ایس بارے اینا کجھ لکھیا جا چکیا اے جو ایہدے بیان وچ نویں رنگ بھرنا بہت اوکھا
 کم سی۔ جا پدا اے وارث شاہ ایہنوں چیلنج سمجھ کے قبول کیتا تے اجیے سوہنے تے شاندار ڈھنگ نال بیان کیتا، جو کمال
 کر چھڈیا۔ ہیر جدوں رانجھے نوں ملن لئی تیار ہوندی اے تاں اوہدی تیاری توں ای وارث شاہ دا فن کجھ ایس ڈھنگ
 وچ اپنے جلوے دکھاون لگا:

ہیر نہائے کے پٹ دا پہن تیر، والیں عطر پھلیل ملاوندی ہے
 دل پائیے میڈھیاں خونیاں نوں، گورے مکھ تے زلف پلماوندی ہے
 مل وٹنا ہوٹھاں تے لا سرخی، نواں لوڑھ تے لوڑھ چڑھاوندی ہے

نیناں مست تے لوڑھ دے سرے چڑھ کے، شاہ پری چھنکدی آوندی ہے
 کدی کڈھ کے گھنڈ لوڑھا دیندی، کدی کھول کے مار مکاوندی ہے (3)
 ہن رانجھے دی حالت ول وی دھیان مارو۔ رانجھا ہن اوہ پہلے والا سوہناتے من موہنا گھبرونہیں، جیہدے
 بھنے وال نیں، سگوں بالنا تھ جوگ دیون سے اوہدا حلیہ انج بنا چھڈیا اے:
 روڈ بھوڈ ہو یا سواہ ملی منہ تے، سھو کوڑے دا نام گالیا سو (4)
 اک پاسے ہیر دی تیاری تے دو جے پاسے رانجھے دا حلیہ چیتے رکھیاں اگلا مصرعہ جس وچ ہیر تے رانجھے دی ملنی
 ہوئی:

وارث شاہ آئے چنہڑی رانجھنے نوں، جیہا گدھے دے گل وچ لعل ہووے (5)
 وارث شاہ دے فن دا قائل ہونا حتی گل اے، جو اوہ گل دے سوہنے بیان لئی اپنے ہیر و نوں گدھا آکھنوں
 وی نہیں سنگدا۔ ملاپ پچھوں ہیر دا بدلہ رنگ روپ ویکھ کے کڑیاں اوہدے نال چھیڑ چھاڑ کردیاں رہیاں۔ ایہہ چھیڑ
 چھاڑ 25 بنداں تے پسری ہوئی اے، جیہناں وچ وارث شاہ نے سوانی دے اک اک انگ نوں کام رس دے حوالے
 نال بیان کیتا اے۔ عام طور تے جدوں وارث شاہ اتے فحاشیاں تنگیج دا الزام لگدا اے تاں کرداراں دی پھکڑ بازی دے
 نال نال ایہناں بنداں تے وی انگلی چکی جاندی اے۔ وارث شاہ کوئی ان ہونی گل نہیں کیتی۔ اوس اک کائناتی جذبے
 نوں اصل رنگ وچ بیان کیتا اے۔ ایس بارے ڈاکٹر کرتار سنگھ ڈگل ہوراں بہت سوہنی گل کہتی اے:
 ”پیار کرنا اشلیل کیوں؟ پیار دا ذکر نا اشلیل کیوں؟ اوہ انگ جیہناں نال
 پیار کیتا جاندا ہے، اوہناں توں شرم کاہنوں؟ اک پاسے اوہناں نوں اسیں
 پوجدے ہاں، دو جے پاسے اوہناں دی چرچا نوں اشلیل کہندے ہاں۔
 کوئی گل وی ہوئی؟“ (6)

وڈا تے عظیم شاعریاں ادیب صرف اپنے سسے لئی نہیں لکھدا۔ ادب کیوں جے انسانی جذبیاء دی ینہہ اتے
 ای اُسردا اے، ایس لئی ایس وچ اک سد یوتا تے سچائی ہوندی اے، جیہڑی ہر دور نوں ڈھکویں پٹھدی اے۔ ادب

راہیں شاعر، ادیب سمکالی وسیب دی تصویر نوں تاریخ دے کینوس تے ہمیشہ لئی امر کردیندا اے۔ وڈا شاعر اوہی ہوندا اے، جیہڑا آونے سمے بارے وی گل کردا اے۔ ارسطو دے اکھراں وچ:

“....Poet's function is to describe, not the thing that has happened, but a kind of thing that might happen, i.e. what is possible as being probable or necessary”. (7)

ارسطو دی ایس گل نوں کھ رکھ کے ”ہیروارث شاہ“ ول دھیان مار دے آں تاں ایہہ سبھ کجھ اج وی واپردا دکھالی دیندا اے۔ اج وی کنے رانجھے شریکے دے ساڑے پاروں گھر چھڈے نیں۔ اج وی کنے چوچک ’جنگے پھند‘ لا کے چاکاں دا لہو چوسدے نیں، اج وی کنیاں ہیراں سچے پیار دی تھاں سونے چاندی نال تُل کے کھیڑیاں دے حصے آوندیاں نیں۔ سبھ توں ودھ، کیہ اج وی کابل، قندھار ولوں طالبان دی شکل وچ دھاڑ وی پنجاب اُتے چڑھائی کرن نوں کچیاں نہیں وندے پئے؟ لگدا انج اے، جو وارث شاہ دیاں ڈھائی سو ورھے پہلاں کیتیاں گلاں اج دے وسیب نال ڈھیر جڑت رکھ دیاں نیں۔ پروفیسر ایرک سپرین ہوراں آکھیا سی:

”وارث شاہ اوہناں شاعراں وچوں اک سی، جیہڑے کدی وی اپنے زمانے دے حالات نال ٹھہر نہ سکے۔ اصل وچ کوئی سُچا فنکار اتھے محض ہُن دی حقیقت نال مکمل ہم آہنگی پیدا نہیں کر سکدا۔ اوہ ہمیشہ پچھانہ تے اگانہ یعنی گزرے ہوئے زمانے ول تے آون والے زمانے ول جھاتی ماردا اے تے اوہناں گلاں دا ڈاڈا ڈھانم کھاندا اے، جیہڑیاں اوہنوں اپنے زمانے وچ نظر نہیں آوندیاں۔“ (8)

وڈا شاعر جدوں کسے موضوع تے لکھدا اے تاں اینا سوہنا تے بھرواں لکھ جاندا اے کہ اوس وچ مگر لے شاعراں لئی نویں امکان ای مکا دیندا اے۔ وارث شاہ دے عظیم اسلوب نوں سمجھن لئی ایس پکھوں وی دھیان دین دی لوڑ اے۔ اوس جیہڑے موضوع نوں ہتھ پایا، ہرا ای لا چھڈیا۔ جے اوہ مٹھیاں دا ذکر کردا اے تاں کسے خاندانی

حلوائی داگوں کئی قسماں گنوا چھڑا اے۔ گہنیاں دی گل کردا اے تاں جدی پُشتی سنیا را گدا اے۔ راگاں تے آوند اے تاں لگدا اے کوئی بہت ماہر موسیقار راگاں تے لیکچر دیندا پیا اے۔ جڑی بوٹیاں دے گُن دسدا اے تاں پورا وید بنیا بیٹھا اے۔ کپڑے دیاں قسماں دسدیاں اجیہا دوکاندار، جیہڑا ہر تھان کھولدیاں ای گا ہک اگے اوہدے گُن گا کے اوس نوں لبھا لیندا اے۔ ایہناں ساریاں تھاواں تے وارث شاہ کدھرے وی کم چلاؤ گل نہیں کیتی سگوں انج لگدا اے اوس ایہہ سارے کھیتز چنگی طرح ہنڈھائے تے باریکی نال ایہناں دا مشاہدہ کرن مگروں ست کڈھ کے سامنے رکھ دتا۔ ایہہ اوہدے اسلوب دا ای کمال اے، نہیں تاں ہیرا اوس توں پہلاں تے بعد وی کئی واری پئی لکھیوی پر اوہدا وکھریاں برقرار رہیا۔ وارث شاہ توں ڈھائی سو ورھے بعد وی کوئی اوہدے فن دا مقابلہ نہیں کر سکیا۔ ہیرا سراپا لیکن لئی وارث شاہ 36 مصرعے لکھے۔ ایہناں نوں پڑھیاں سبھا ای اندازہ ہو جاندا اے کہ جے کوئی شاعر ہیر دی تعریف لکھے تاں کیہڑی گل رہ گئی اے، جیہڑی اوس کر لینی اے؟ کیہ کسے اک سوانی وچ سپہن دے ایہہ سارے گُن اکٹھے ہو سکدے نیں؟ وارث شاہ ہر فن مولا سی۔ ”ہیر“ وچ ورتیاں تلمیحاں اوہدے علم دی گواہی دیندیاں نیں۔ ایہناں تلمیحاں دی چھڑی گنتی ای کرے تاں چائن ہوندا اے کہ وارث شاہ نوں دیسی تے بدیسی پریم کہانیاں، تاریخ، ہندو دیو مالا تے مذہبی ریتاں دا کرنا بھرواں گیان سی۔ تلمیحاں دی ورتوں وچ تاں اوہ اینا باکمال اے جو اوس اک ای بند دے چار مصرعیاں وچ چار تلمیحاں ورتیاں نیں:

تساں چھترے مرد بنا دتے، سپ رسیاں دے کرو ڈاریو نی
 راجے بھوج دے مکھ لگام دے کے، چڑھ دوڑیاں ہوٹونے ہاریو نی
 کیرو پاٹھوواں دی صفا گل سٹی، ذرا گل دے نال ہیریاریو نی
 راون لنک لٹائیکے گرد ہویا، کارے تساں دے ہین ہتیار یو نی (9)

ایہہ گلاں رانجھے بھابیاں نال لڑدیاں سوانیاں بارے آکھیاں۔ ہر مصرعے وچ بہت بھرویں تلمیح اے۔ شریف صابر دی سودھی گئی ”ہیر وارث شاہ“ وچ ایہناں تلمیحاں دا کھلا رواں تے تحقیقی ویروا اے، جس موجب اوس تاریخی واقعے ول سینتر اے، جدوں راجا رسالو اپنے طوطے نال رانی کوکلاں نوں ویاہن گیا تاں راہ وچ اک ٹونے ہار سوانی نے منتر پڑھ کے راجے نوں گھوڑیوں تھلے سٹیا تے دوجا منتر پڑھ کے اک سوئی راجے دے سرو وچ چھوئی جیس

نال اوہ چھترا بن گیا۔ طوطا ایہہ دیکھ کے راجے رسالو دے بھرا پورن بھگت کول گیا تے سارا واقعہ اوہنوں دسیا۔ پورن اپنے گورو کولوں اجازت لے کے اوتھے اپڑیا تے ساریاں ٹونے ہارناں نوں بلا کے خبر لئی سوانی نے چھترا لیا انداتے اوہ دے سروچوں سوئی کڈھ کے اوہنوں انسان بنایا۔ شریف صابر ہوراں دی کاڈھ موجب اچہا ای واقعہ ”بہار دانش“ وچ وی ملدا اے۔ فی ریاست اجین دے مشہور راجے بھوج ول اشارہ اے۔ اوہدی رانی داناں بھان متی سی۔ بھان متی دی اک نکئی بھین گیان متی راجے دے وزیر نال پرنی ہوئی سی۔ دوویں بھیناں اپنے اپنے کونتاں دی رن مریدی دے واقعے سنا کے اک دوجی توں اگے ودھن دے آہر کر دیاں رہندیاں۔ بھان متی نے تاں ایتھوں تک آکھ چھڈیا کہ میں تاں راجے تے کاٹھی پائی ہوئی اے، جدوں تیرا دل کرے دکھا دیاں گی۔ ایس گل دے پک لئی ویلا مٹھیا گیا۔ متھے ہوئے ویلے تے رانی بھان متی نے راجے اگے فرمائش کیتی کہ میرا جی کر دا اے توں گھوڑا بن تے میں اتے سواری کراں۔ انج رانی نے راجے دی کندھ تے سواری کیتی تے اوہنوں گھوڑے وانگ چلایا۔ گیان متی نے جھیتاں پچھوں دیکھ کے ایس گل دا پک کر لیا۔ ایس توں بعد کورو پاٹھ وواں دے یدھ ول اشارہ اے۔ کورو پاٹھ وواں دے واقعے وچ جدوں درو پدی نے سونہہ کھادی کہ میں اودوں تک وال نہیں دھوواں گی، جدوں تک ایہناں نوں دہشاشن دے لہوناں نہ گنھ لواں۔ مہا بھارت دی جنگ وچ بھیم نے دہشاشن نوں قتل کیتا تاں اوہدی ایہہ سونہہ پوری ہوئی۔ کئی روایتاں موجب کورو پاٹھ وواں دے یدھ ہاں وچ اٹھاراں لکھ فوج ماری گئی سی۔ وارث شاہ رانجھے دے مونہوں بھر جائیاں نوں طعنہ دوا یا کہ اک سوانی نے اپنی سونہہ پوری کرن لئی اٹھاراں لکھ فوج مروا دتی۔ چوتھے مصرعے وچ تاریخی واقعے ول اشارہ اے۔ راون لکا دا راجا سی۔ اوہ سری رام چندر دی سوانی سیتا نوں چک کے لے گیا۔ رام چندر نے بانز قوم دے راجیاں نال رل کے لکا تے ہلا بولیا تے سیتا نوں اوتھوں چھڈایا۔ رامائن دی جنگ وچ لکا نوں اگ لگ گئی تے ڈھیر فوج مری۔

وارث شاہ نے عربی، فارسی، ترکی، بھاشا تے سنسکرت دے اکھراں دی ورتوں وی کیتی اے۔ ایہہ ورتوں انج ٹھک سر ہوئی اے، جو کسے ہاں وی ایہناں اکھراں پاروں اوپریاں نہیں جا پدا۔ پنجابی دا مٹھا پن تے سوہنپ انجے ای قائم رہندا اے، سگوں کئی تھان تاں ایس وچ وادھا ہو جاند اے۔ بدیسی زبانوں دی سوہنی ورتوں دے نال نال وارث شاہ تے پنجابی دے وی بہت سارے اکھرتے لسانی ترکیباں سانہہ لئیاں نیں۔ علی عباس جلاپوری ہوراں دے رائے موجب:

”وارث پہلے عظیم شاعر ہیں جن کے کلام میں پنجابی زبان اپنی پوری تابناکی، وسعت، لچک اور رعنائی کے ساتھ جلوہ گر ہوئی ہے۔ وارث شاہ کے پاس الفاظ و تراکیب کا ایک لازوال ذخیرہ ہے جس میں عربی، فارسی، ترکی، سنسکرت، بھاشا کے الفاظ موجود ہیں لیکن اس بے ساختگی کے ساتھ استعمال میں آئے ہیں کہ غریب اور نامانوس معلوم نہیں ہوتے اور پنجابی کی اصل لطافت اور شکستگی برقرار رہتی ہے۔“ (10)

حقی گل وی ایہو اے کہ ”وارث شاہ“ دے جوڑ دے شاعر صدیاں توں بعد وی منظر عام تے نہیں آندے۔

حوالے

- 1- وارث شاہ، ہیرسید وارث شاہ، (مرتب) شیخ عبدالعزیز، لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1960ء، ص 7
- 2- احمد ندیم قاسمی، وارث شاہ و اکمال فن، پنج دریا، 1969ء، ص 107
- 3- وارث شاہ، ص 607
- 4- وارث شاہ، ص 306
- 5- وارث شاہ، ص 610
- 6- کرتار سنگھ دگل، ہیر وارث شاہ وچ اشلیلیتا، 16، پنجابی دنیا، 1964ء، ص 111
- 7- Richard Mckeen, The Basic Works of Aristotle, New York: Random House, 1941, P.1463.
- 8- پروفیسر ایریک سپرین، وارث، اک باغی شاعر، پنج دریا، 1969ء، ص 50
- 9- وارث شاہ، ص 17
- 10- علی عباس جلالپوری، مقامات وارث شاہ، لاہور: تخلیقات، 2013ء، ص 61